

ГРОШІ, ФІНАНСИ І КРЕДИТ

УДК 336.275

DOI: <https://doi.org/10.46644/2708-1834/2021-03.10>

Краснікова О.М.

кандидат економічних наук, доцент,
доцент кафедри фінансів, банківської справи та страхування
Полтавський державний аграрний університет

Krasnikova Oksana

Poltava State Agrarian Academy

ВПЛИВ ДЕРЖАВНОГО БОРГУ НА ФІНАНСОВУ БЕЗПЕКУ УКРАЇНИ

INFLUENCE OF NATIONAL DEBT IS ON FINANCIAL SAFETY OF UKRAINE

У статті розглянуто основні складники фінансової безпеки та показники, які характеризують функціонування економічної системи держави. Визначено чинники, які впливають на фінансову безпеку держави. Висвітлено проблеми, пов'язані з функціонуванням державного боргу та борговою політикою держави. З'ясовано причини та наслідки зростання розміру державного боргу за останні шість років. Досліджений рівень державного боргу України до валового внутрішнього продукту за 2014–2019 рр. дав змогу констатувати перевищення оптимального розміру боргів держави, що свідчить про досить високий рівень загрози розвитку боргової кризи. У зв'язку із цим наведено низку пропозицій щодо поліпшення ситуації з державними запозиченнями та вдосконалення системи державного кредитування, а також підвищення рівня фінансової безпеки держави.

Ключові слова: державний борг, фінансова безпека, зовнішній борг, внутрішній борг, фінансові ресурси, фінансова незалежність.

В статье рассмотрены основные составляющие финансовой безопасности и показатели, которые характеризуют функционирование экономической системы государства. Определены факторы, которые влияют на финансовую безопасность государства. Освещен ряд проблем, связанных с функционированием государственного долга и долговой политикой государства. Определены причины и последствия увеличения размера государственного долга за последние шесть лет. Исследованный уровень государственного долга Украины к валовому внутреннему продукту за 2014–2019 гг. позволил констатировать превышение оптимального размера долгов государства, что свидетельствует про достаточно высокий уровень опасности развития долгового кризиса. В связи с этим предложен ряд пропозиций для улучшения ситуации с государственными заимствованиями и усовершенствования системы государственного кредитования, а также повышения уровня финансовой безопасности государства.

Ключевые слова: государственный долг, финансовая безопасность, внешний долг, внутренний долг, финансовые ресурсы, финансовая независимость.

In the article the modern going is reflected near interpretation of financial safety as basic constituent of economic security. The analysis of basic indexes of budgetary safety of the state and reasonably directions of her strengthening are conducted in the conditions of the crisis phenomena. From'ясовано, that financial safety is the extraordinarily difficult multilevel system that is formed row of subsystems, each of that has an own structure. Yes, financial safety of the state includes budgetary, tax, promissory safety, financial safety of the banking system, currency, money-and-credit,

investment, financial safety of insurance and fund markets. Priority directions of strengthening of financial safety of Ukraine are determined, first of all, on the basis of estimation of level of indexes of financial safety of the state. From'ясовано, that one of main indexes of financial safety there is a level of national debt of country. It is well-proven that in accordance with international standards, the optimal size of debts of the state must not exceed 60% from the annual volume of GDP. And in Ukraine, taking into account the insufficient level of external solvency the level of external national debt must not exceed 30%. At exceeding of this level the state can lose financial independence and become a state-bankrupt. The investigational level of national debt of Ukraine to the gross domestic product allowed to establish exceeding of optimal size of debts of the state that testifies to the high enough level of threat of development of promissory crisis. A row over of suggestions is in this connection brought in relation to the improvement of situation with the state borrowing and perfection of the system of the state crediting, and also increase of financial strength of the state security due to creation of new competitive instruments of the internal state borrowing, bringing in of investors, to that it is necessary to apply favourable tax, hard control treatment after the use of the state borrowing, introduction of modern forms of cooperation of different imperious structure and institutes in question financial safety and financial monitoring and other event.

Key words: public debt, financial security, external debt, internal debt, financial resources, financial independence.

Постановка проблеми. Із набуттям незалежності Україна зустрілася з багатьма фінансовими проблемами. Вирішення їх ускладнюється тим, що сучасна національна фінансова система формується паралельно з трансформацією економіки та системи державного управління. Державі хронічно не вистачає коштів для нормального функціонування національної економіки, тому вирішальну роль у формуванні фінансових ресурсів відіграють державні запозичення, рівень яких впливає на фінансову безпеку країни. Розроблення ефективного механізму функціонування економіки неможливе без нових підходів до побудови системи фінансової безпеки нашої держави. Особливої актуальності набуває дослідження цього питання в умовах військового конфлікту на Сході та складної політичної ситуації, адже фінансова безпека – це невід'ємний атрибут суверенної держави.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблемам обслуговування та пошуку шляхів ефективного управління державним боргом присвячено багато робіт українських учених, таких як О. Кириленко, Н. Кравчук, О. Новосолова, В. Прядко, С. Олексійчук, І. Федорович, Н. Тарасевич, О. Царук, О. Шпенюк, С. Юрій, К. Ярош та ін. Але окремі проблеми формування ефективної боргової стратегії України потре-

бують подальшого вивчення та наукових досліджень.

Фінансова безпека є багатоаспектним явищем, дослідженню якого присвячено багато наукових робіт. Але вона є явищем, що динамічно розвивається, тому потрібно здійснювати постійний моніторинг проблем, які виникають через вплив процесів реформування вітчизняної економіки та глобалізації світової економіки.

Постановка завдання. Метою даної роботи є виявлення основних чинників впливу, а саме державного боргу на фінансову безпеку України, та визначення шляхів щодо поліпшення ситуації з борговими запозиченнями держави.

Виклад основного матеріалу дослідження. Механізм забезпечення фінансової безпеки має реалізовуватися на основі проведення адекватної фінансової політики, систематизації загроз, способів і методів забезпечення безпеки.

Вітчизняні економісти О. Василик та С. Мочерний до найважливіших (базових) показників фінансової безпеки відносять величину внутрішнього і зовнішнього боргу, рівень інфляції, стійкість національної валюти, сальдо платіжного балансу, оскільки саме ці показники адекватно відображають поточний та очікуваний стан фінансової системи й її здатність до нагро-

мадження фінансових ресурсів для економічного розвитку [2].

Фінансова безпека – це захищеність інтересів держави у фінансовій сфері або такий стан бюджетної, податкової та грошово-кредитної систем, що гарантує спроможність держави ефективно формувати, зберігати від надмірного знецінення та раціонально використовувати фінансові ресурси країни для забезпечення її соціально-економічного розвитку й обслуговування фінансових зобов'язань [1, с. 16–17]. Фінансова безпека визначається конкретними показниками функціонування економічної системи держави за певний проміжок часу. До цих показників належать: величина внутрішнього й зовнішнього боргів, рівень інфляції, стійкість національної валюти, сальдо платіжного балансу.

Основними загрозами фінансовій безпеці держави є :

- недосконалість фінансової політики та відсутність контролю над цільовим використанням бюджетних коштів;
- переважно фіскальний характер системи оподаткування;
- значні розміри державного та гарантованого державою боргу та виникаючі проблеми з його обслуговуванням;
- знецінення національної валюти;
- невеликі обсяги довгострокового кредитування у зв'язку зі значними відсотковими ставками;
- криміналізація та масштабний вплив капіталу у «тінь» і в офшорні зони.

Неадекватне реагування та ігнорування зазначених загроз призводять до фінансової кризи, яка проявляється у різкому падінні валового внутрішнього продукту, дестабілізації банківської системи, знеціненні національної валюти.

Нехтування станом фінансової безпеки може призвести до підриву системи життєзабезпечення держави з подальшою втратою її фінансової незалежності та суверенітету.

Одним з основних індикаторів фінансової безпеки є рівень державного боргу. Формування державного боргу відбувається за

неспроможності держави функціонувати на власних фінансових ресурсах.

Державний борг як економічне явище викликає багато суперечок серед науковців. Частина з них вважає необхідним залучення боргових ресурсів, а інша – уявляє такий спосіб збалансування бюджету невиправданим через загрозу фінансовій безпеці.

Зрозуміло, що державний борг має позитивні та негативні наслідки. Зростання державної заборгованості призводить до нагромадження грошової маси, поглиблення інфляційних процесів, додаткового оподаткування, яке необхідне для сплати й обслуговування державного боргу. Своєю чергою, цей процес зумовлює зменшення інвестиційних ресурсів в економіку країни. Але, з іншого боку, за рахунок державних позик можна фінансувати виробничі проекти, що дасть змогу стимулювати інвестиційну активність та підвищити зайнятість населення, що, своєю чергою, забезпечить економічне зростання. Економічний ріст забезпечує обслуговування державного боргу, мінімізує ризики і негативні наслідки державної заборгованості.

Внутрішні і зовнішні борги давно вже є невід'ємним складником фінансової системи більшості країн світу. Вони зумовлені наявністю дефіциту бюджету, тобто держава не завжди має змогу провести скорочення витрат відповідно до наявних доходів. Тоді виникає потреба в додаткових фінансових ресурсах, які можна одержати завдяки або емісії грошей, або запозиченням як усередині держави, так і ззовні. Емісія грошей може викликати інфляційні процеси. А покриття дефіциту бюджету через запозичення має низку переваг, до яких належать керованість інфляційними процесами в державі, підвищення касового виконання бюджету, зміцнення фінансового стану в державі тощо.

Але непродумане і надмірне використання запозичень для покриття витрат бюджету має низку негативних ознак. Так, використання запозичень на покриття поточних витрат призводить у подальшому до зростання дефіциту бюджету. Значне використання запозичень протягом двох-трьох років створює фінан-

сову піраміду, яка зумовлює фінансовий крах системи у цілому, оскільки повернення боргів і виплата відсотків за ними призводять до постійного зростання боргів, а це скорочує витрати бюджету за іншими статтями. Як правило, за надмірного зростання боргів держава вдається до їх реструктуризації, що, своєю чергою, викликає недовіру до неї з боку інших держав і міжнародних інститутів.

Відповідно до міжнародних стандартів, згідно з бюджетними нормами ЄС (Маастрихтськими критеріями), оптимальний розмір боргів держави не повинен перевищувати 60% від річного обсягу ВВП. За перевищення цього рівня держава може втратити фінансову незалежність і стати державою-банкрутом. В Україні, з огляду на недостатній рівень зовнішньої платоспроможності, рівень зовнішнього державного боргу не повинен перевищувати 30% [1].

Розглянемо в табл. 1 динаміку рівня державного боргу України до валового внутрішнього продукту за 2014–2019 рр. [3].

Як бачимо з табл. 1, рівень державного боргу України до валового внутрішнього

продукту має тенденцію до щорічного зростання і на кінець 2016 р. становить 81%, тоді як на кінець 2014 р. – 70,2%. Але з 2017 р. рівень державного боргу до ВВП має тенденцію до зменшення та в 2019 р. становить 50,3%. Загальна сума державного та гарантованого державою боргу за останні шість років зросла на 897 711,4 млн грн. Отже, Україна, зміцнює фінансову незалежність та стає незалежною від зовнішніх та внутрішніх державних запозичень.

Розглянемо темпи зростання (зменшення) державного боргу за 2014–2019 рр. у табл. 2.

Як бачимо, найвищі темпи зростання державного боргу спостерігалися в 2014 р. Це стало наслідком декількох чинників: значного накопиченого боргу, що продовжував щорічно зростати, глибокого спаду ВВП, девальвації гривні, що спричинило курсову переоцінку валютного складника боргу, військових дій на Сході України. У результаті уряд виявився неспроможним обслуговувати борги за рахунок державного бюджету, що зумовило об'єктивну необхідність у реструктуризації та збільшенні зовнішніх запозичень.

Таблиця 1

Рівень державного боргу України до валового внутрішнього продукту за 2014–2019 рр., млн грн

Показники	2014 р.	2015 р.	2016 р.	2017 р.	2018 р.	2019 р.	Відхилення (+,-) 2019 р. до 2014 р.
Загальна сума державного та гарантованого державою боргу	1100564	1572180,2	1929758,7	2141674,4	2168627,1	1998275,4	897711,4
Розмір номінального ВВП	1566728	1979458	2383182	2982920	3558706	3974564	2407836
Рівень державного боргу до ВВП, %	70,2	79,4	81,0	71,8	60,9	50,3	-19,9

Джерело: складено за [3]

Таблиця 2

Динаміка темпів зростання (зменшення) державного боргу України

Показники	Темпи зростання (зменшення), %					
	2014 р.	2015 р.	2016 р.	2017 р.	2018 р.	2019 р.
Державний борг, у т. ч.	88,4	42,9	22,7	11,0	1,3	-7,9
– зовнішній	103,9	70,5	18,9	10,9	1,6	-17,0
– внутрішній	72,1	8,3	30,3	11,2	0,6	8,8

Джерело: складено за [3]

У структурі державного боргу питома вага зовнішніх запозичень у 2018 р. становить 64,4%. Така валютна структура державного боргу посилює залежність фінансової системи України від валютних шоків.

Головним фінансовим партнером України є Міжнародний валютний фонд. Від моменту завершення Революції гідності, з урахуванням двох програм МВФ – Standby та Механізм розширеного фінансування (EFF), що діє зараз, Україна отримала вже чотири транші фінансової підтримки загальним обсягом 11 млрд дол. США [4].

Безумовно, у ситуації, яка склалася в Україні сьогодні, відмова від зовнішніх державних запозичень неможлива. Але уряд повинен спрямувати всі зусилля для зменшення залежності від зовнішніх кредиторів.

Згідно з прогнозними платежами з погашення та обслуговування державного боргу, за даними Міністерства фінансів, Україна сплатила в 2019 р. 360,69 млрд грн (у т. ч. внутрішній – 210,57 млрд грн), у 2020 р. повинна сплатити 296,94 млрд грн (у т. ч. внутрішній – 118,49 млрд грн), у 2021 р. – 227,14 млрд грн (у т. ч. внутрішній – 70,90 млрд грн), у 2022 р. – 194,55 млрд грн (у т. ч. внутрішній – 61,82 млрд грн), у 2023 р. – 196,20 млрд грн (у т. ч. внутрішній – 67,28 млрд грн). Тобто за нескладними підрахунками за п'ять років Україна повинна погасити 1 275,52 млрд грн. Для порівняння: загальна сума доходів державного бюджету на 2019 р. становить 1 026,13 млрд грн. Таким чином, сукупний обсяг запланованих на 2019 р. платежів із погашення і обслуговування державного боргу відповідає 35,15% дохідного складника бюджету країни на поточний рік [5]. Усього виплати з обслуговування державного боргу в 2018 р. сягнули 14% ВВП.

Ситуація, яка склалася в Україні сьогодні, характеризується вагомим зростанням боргового навантаження, що виступає одним із базових чинників гальмування розвитку економіки країни. Основними причинами зростання обсягу державного боргу в 2014–2019 рр. є такі:

– політична ситуація в країні, анексія півострову та довготривалий військовий конфлікт на сході країни;

– глибока економічна рецесія, викликана перегрупуванням економічних зв'язків із міжнародними партнерами та руйнуванням інфраструктури та промислових об'єктів на частині окупованої території країни;

– фінансування за рахунок державних запозичень дефіциту державного бюджету (тобто звичайне «проїдання» коштів), ріст якого значною мірою зумовлений збільшенням видатків на оборону та обслуговування державного внутрішнього та зовнішнього боргів;

– необхідність потужної державної підтримки державних підприємств та банків, зокрема НАК «Нафтогаз України», АТ «КБ «ПриватБанк» тощо.

Борги держави економічно виправдані лише у тому разі, якщо здійснювані за їх рахунок видатки сприяють збільшенню майбутніх доходів або призводять до скорочення майбутніх бюджетних видатків, тобто мають позитивний рівень прибутковості, що дає змогу державі в подальшому погасити основну суму боргу й сплатити відсотки по ньому. До таких видатків належать інвестиції, тому приріст державної заборгованості, згідно з економічною теорією, не повинен перевищувати суми державних інвестицій. Останніми роками щорічний приріст державних боргів в Україні на порядок перевищував обсяги бюджетних інвестицій.

Великий вплив державного боргу на фінансовий стан держави та її економічний розвиток зумовлюють потребу розв'язання проблеми зменшення боргового навантаження та ризику невиконання боргових зобов'язань держави.

Висновки з проведеного дослідження. Отже, державні запозичення є важливими інструментами регулювання економіки, і першочерговим завданням для уряду повинно стати налагодження економічної стабільності в країні. За умови економічної стабільності можна очікувати збільшення обсягів інвестиційних та кредитних ресурсів за помірними відсотковими ставками. Не менш важливим чинником для України

є також політична стабільність. Від глибоко виважених кроків уряду залежить прийняття важливих рішень, які впливають як на економіку, так і на життя країни загалом. Першочерговим кроком повинне стати розроблення заходів, які б дали змогу запобігти впливу російського капіталу у будь-яких формах на внутрішньодержавні процеси в Україні.

Розмір золотовалютних резервів України повинен поповнюватися, щоб у разі дії несприятливих чинників країна могла знизити нестабільність динаміки зовнішнього курсу валюти, зменшити ймовірність виникнення фінансової кризи.

Необхідно розвивати внутрішній фінансовий ринок і перемістити акценти із зовнішніх комерційних позик на внутрішні для мінімізації валютних ризиків і ризиків пролонгації боргу.

Також необхідно впровадити сучасні форми взаємодії різних владних структур та інституцій у питаннях фінансової безпеки та фінансового моніторингу.

Потрібні ресурси необхідно залучати не за рахунок державних запозичень, а за рахунок залучення інвесторів, до яких необхідно застосовувати пільговий режим оподаткування. Кошти ж від державних запозичень повинні використовуватися не на поточне споживання та погашення раніше взятих кре-

дитів, а на стимулювання економічного розвитку країни. Повинен бути жорсткий контроль над напрямками використання державних запозичень, а також необхідне введення реального покарання за неефективне та нецільове використання бюджетних коштів.

Погоджуємося з позицією окремих вітчизняних учених щодо розширення ролі внутрішнього ринку державних цінних паперів шляхом випуску цільових ОВДП для забезпечення конкретних видатків бюджету та реалізації інвестиційних проєктів [6]. Створення ж нових конкурентоспроможних інструментів внутрішніх державних запозичень забезпечить необхідну зацікавленість інвесторів до національних боргових цінних паперів.

Держава має гарантувати такий стан захищеності фінансових інтересів, який дасть змогу реформувати всі проблемні сфери суспільного життя, а також подолати конфлікт на Сході України. Тільки за цих умов Україна матиме європейське майбутнє та буде цивілізованою правовою державою.

Таким чином, зазначені заходи сприятимуть уникненню кризи ліквідності, небезпечного боргового навантаження та оптимізації структури державного боргу і його позитивного впливу на функціонування економічного механізму держави.

Список літератури:

1. Сухоруков А.І., Ладюк О.Д. Фінансова безпека держави : навчальний посібник. Київ : Центр учбової літератури, 2007. 192 с.
2. Василик О., Мочерний С. Фінансова безпека. *Економічна енциклопедія*. Т. 3. Київ : Академія, 2002. 952 с.
3. Державний борг України. URL: <https://index.minfin.com.ua/ua/finance/debtgov/>
4. МВФ. URL: <https://www.minfin.gov.ua/news/mizhnarodne-spivrobotnictvo/mvf>
5. Закон України «Про Державний бюджет України на 2019 рік». *Відомості Верховної Ради (ВВР)*. 2018. № 50. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2629-19>
6. Олексійчук С.В. Проблемні аспекти управління державним боргом та шляхи їх подолання. *Ефективна економіка*. 2017. № 8. URL: <http://www.economy.nayka.com.ua/index.php?op=1&z=5734>

References:

1. Sukhorukov A.I., Ladiuk O.D. (2007) Finansova bezpeka derzhavy: [navchalnyi posibnyk]. Kyiv: Tsentr uchbovoi literatury, 192 p.
2. Vasylyk O., Mochernyi S. (2002) Finansova bezpeka. *Ekonomichna entsyklopediia*. T. 3. Kyiv: Vyd. tsentr «Akademiia», 952 p.
3. Derzhavnyi borh Ukrainy. URL: <https://index.minfin.com.ua/ua/finance/debtgov/>
4. MVF. URL: <https://www.minfin.gov.ua/news/mizhnarodne-spivrobotnictvo/mvf>
5. Zakon Ukrainy «Pro Derzhavnyi biudzheth Ukrainy na 2019 rik» // *Vidomosti Verkhovnoi Rady (VVR)*, 2018, № 50. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2629-19>
6. Oleksiichuk S.V. (2017) Problemni aspekty upravlinnia derzhavnym borhom ta shliakhy yikh podolannia. *Efektivna ekonomika*, no. 8. URL: <http://www.economy.nayka.com.ua/index.php?op=1&z=5734>